

□ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ประเทศไทยได้ประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาวครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2504 ด้วยความช่วยเหลือของธนาคารโลก ในช่วงทศวรรษแรกของการประกาศให้ใช้นั้นมีเป้าหมายที่สำคัญคือ การเสริมสร้างให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจระดับกว้าง ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน อันได้แก่ระบบโครงข่ายการขนส่ง ระบบการพัฒนาพลังงานไฟฟ้า ระบบการชลประทานขนาดใหญ่ที่อำนวยความสะดวก อีกทั้งยังพัฒนาหน่วยงานของรัฐในรูปแบบของรัฐวิสาหกิจทำการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศ หลังจากการประเมินแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ 2 แล้วพบว่า ผลพวงจากการพัฒนาประเทศโดยมุ่งที่การขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญนั้น ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างประชากรมีมากขึ้น ดังนั้นในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) จึงมีการกำหนดนโยบายทางด้านการกระจายรายได้สู่ชนบท ควบคู่ไปกับการวางแผนลดอัตราการเพิ่มประชากร

ระยะที่ 2 ของแผนพัฒนาประเทศนี้ เป็นช่วงที่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกกำลังประสบปัญหาสำคัญ คือ วิกฤตการณ์น้ำมันที่เป็นผลให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ เศรษฐกิจชะงักงัน และการว่างงาน ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2525) จึงกำหนดให้มีการสร้างงานขึ้นมาเพื่อรองรับแรงงานที่ล้นตลาดอยู่ ดังจะเห็นได้จากโครงการสร้างงานในชนบท ในรูปของการสร้าง/ซ่อมแซมถนน และการขุดลอกคลอง รวมถึงการเร่งบรรจุบุคคลเข้ารับราชการ ในช่วงของการแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529) ประเทศยังคงประสบกับปัญหาการขาดดุลการค้า และที่สำคัญที่สุดคือความแตกต่างระหว่างรายได้ของประชากรในเขตเมืองกับชนบท อีกทั้งกรุงเทพมหานครมีอัตราการเติบโตที่สูงกว่าอื่น ๆ ของประเทศ อันเป็นผลมาจากอพยพเข้ามาหางานทำของชาวชนบท ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาในช่วงนี้ จึงมุ่งแก้ปัญหาความยากจนในชนบทด้วยการกระจายรายได้ผ่านนโยบายการพัฒนาเมืองหลัก และที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งคือนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมส่งออก และระบบการเกษตรที่มุ่งสู่การส่งออกเป็นหลัก

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) มีเป้าหมายที่สำคัญต่อเนื่องเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 กล่าวคือมีนโยบายหลักที่สำคัญ 4 ประการ คือ

- 1.เพื่อรองรับนโยบายการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค
- 2.เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจและการจ้างงานในเขตเมือง
- 3.เพื่อเสริมสร้างและปรับปรุงการบริการพื้นฐานในเขตเมือง และพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นเขตพัฒนาเศรษฐกิจใหม่ ให้มีขีดความสามารถในการแข่งขันทางการค้ากับต่างประเทศได้
- 4.เพื่อลดบทบาทในการลงทุนของรัฐบาล โดยพยายามโอนกิจการที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) เป็นผลสืบเนื่องมาจากการประสบผลสำเร็จในนโยบายการขยายตลาดในต่างประเทศ และการส่งเสริมการลงทุนในประเทศ ดังนั้นเป้าหมายหลักของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้จึงกำหนดไว้ 3 ประการ คือ

- 1.เพื่อรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม โดยมุ่งให้การเจริญเติบโตดังกล่าวเป็นไปอย่างต่อเนื่องและเสถียรภาพ
- 2.เพื่อยืนยันนโยบายการกระจายรายได้และกระจายความเจริญออกสู่ภูมิภาคอย่างทั่วถึง
- 3.เพื่อเร่งรัดพัฒนาทรัพยากรบุคคล รวมถึงพัฒนาคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และทรัพยากร

จะเห็นได้ว่านโยบายการพัฒนาประเทศตลอดในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมาเน้นส่วนใหญ่มุ่งเน้นที่การพัฒนาพื้นที่ที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะรองรับการพัฒนาได้ จึงเป็นผลให้เกิดการเจริญเติบโตอย่างไม่ทั่วถึงภายในประเทศ ต่อเมื่อระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาคเกิดความแปรปรวน ระบบเศรษฐกิจภายในชาติ ซึ่งยังไม่มีเสถียรภาพก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย มีสิ่งหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดเกี่ยวกับผลของการพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมา คือการเกิดและการหยุดชะงักของเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าทางการเกษตรในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ

การขยายตัวของเมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตรในภูมิภาคต่าง ๆ มีลักษณะการเกิดที่ร่วมกันอยู่อย่างน้อย 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรกคือการที่มีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน เป็นเหตุผลที่เอื้ออำนวยอย่างมาก ซึ่งจะสอดคล้องเชื่อมโยงกันประการที่สองคือการพัฒนากระบวนการเกษตรเพื่อการค้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชไร่และพืชสวน เมืองเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์กลางการรวบรวมผลผลิตจากไร่นา เป็นตลาดขายสินค้าการเกษตรให้กับพ่อค้า รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการกระจายใช้สอยของเกษตรกร ด้วยความสำคัญตรงนี้เอง การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งหวังว่าจะสามารถรับทราบถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาเมืองเหล่านี้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาในแนวทางที่ถูกที่ควรต่อไป

☐ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ความเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นในระดับย่อย (micro-level centers)
2. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการพัฒนาเมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตร (agricultural market centers)

☐ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณวิเคราะห์ที่ต้องอาศัยค่าทางสถิติมาประกอบการอธิบาย ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเมืองศูนย์กลางการเกษตร จำนวน 59 เมือง ในภาคเหนือตอนล่าง โดยใช้ตัวแปรในการวิเคราะห์ จำนวน 66 ตัวแปร ทั้งนี้ตัวแปรต่าง ๆ จะถูกเก็บมาจากกลุ่มองค์ประกอบหลักการพัฒนาเมือง 3 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบทางกายภาพ (physical functions) องค์ประกอบทางสังคม-เศรษฐกิจ (socio-economic functions) และองค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อม (environmental functions)

☐ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการวิจัยที่ได้ครั้งนี้สามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาเมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตรในฐานะที่เป็นเมืองที่ผูกติดอยู่กับชนบท ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยใช้ทฤษฎีเมืองหลัก เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้สู่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

☐ วรรณกรรมปริทัศน์

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมสามารถแสดงออกมาให้เห็นได้ในหลายรูปแบบ แต่รูปแบบที่มีความเด่นชัด และเป็นรูปแบบที่สามารถกำหนดกฎเกณฑ์ให้สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ รวมถึงกิจกรรมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป คือ การตั้งถิ่นฐานหรือชุมชน และการพัฒนากลายเป็นเมืองในที่สุด (urbanization) สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2521) กล่าวถึงบทบาทที่มีความสำคัญอย่างมากของการก่อตั้งชุมชนในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดของระบบสังคม การปกครอง และวัฒนธรรม โดยชุมชนจะตอบสนองความต้องการของมนุษย์อย่างน้อยที่สุด 4 ประการ คือ

1. ตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางด้านต่าง ๆ ของมนุษย์อย่างเพียงพอ
2. รักษาภาวะสมดุลกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่าง ๆ

3. มีความเสมอภาคทางสังคม

4. มนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและคุณค่าแห่งการเป็นมนุษย์

เพื่อให้การศึกษาวิจัยองค์ประกอบการพัฒนาเมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตร มีแนวทางที่ชัดเจน จึงควรพิจารณาประเด็นสาระ 3 ประเด็น คือ การกลายเป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนา บทบาทและหน้าที่ของเมือง และ การพัฒนาเมืองเพื่อกระจายความเจริญ

การกลายเป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนา

ในขณะที่เมืองโลกตะวันตกได้อาศัยระยะเวลาที่ยาวนานพัฒนาความเป็นเมืองขึ้นมาประเทศในโลกที่ 3 หรือประเทศกำลังพัฒนากลับมีความเป็นไปได้ในลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือมีความเป็นเมืองเกิดขึ้นในระยะเวลาที่สั้น อีกทั้งยังเกิดอยู่ภายใต้สภาวะความไม่เอื้ออำนวยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางสังคม-เศรษฐกิจ การศึกษา โภชนาการ การใช้พลังงาน ฯลฯ (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร 2536) นอกจากนี้ฉัตรชัย พงศ์ประยูร ยังกล่าวไว้อย่างน่าสนใจอีก 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรกนั้นพิจารณาถึงปัจจัยพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการกลายเป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนา คือ โครงสร้างของประชากรที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับอัตราการเกิด การตาย และที่สำคัญคือการย้ายถิ่น ทั้งนี้การที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้มีการอพยพเข้าไปในเขตเมืองเพื่อแสวงหาโอกาสในการทำงานที่ดีกว่า ประเด็นที่สองเกี่ยวกับลักษณะความเป็นเมืองของประเทศกำลังพัฒนา ไม่ได้มีความเหมือนกันทุกแห่ง แต่ที่คล้ายกันในบรรดาประเทศกำลังพัฒนา คือ การเติบโตของเมืองโดดเดี่ยว หรือที่เรียกว่า เมืองเอกนคร (primate city) ซึ่งจะเกิดปัญหาต่าง ๆ ภายในเมืองนี้มากมาย

Pacione (1981) และ McGee (1971) ผู้เชี่ยวชาญทางภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานได้กล่าวโดยสรุปสาระของการกลายเป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนาในเชิงเปรียบเทียบกับประเทศที่พัฒนาแล้วไว้ดังนี้

1. กระบวนการกลายเป็นเมือง ได้เกิดขึ้นในประเทศที่มีระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ อยู่ในระดับต่ำสุด
2. กระบวนการกลายเป็นเมืองเกิดขึ้นในประเทศที่มีประชากรมีอายุชั้นที่ต่ำสุด มีระดับการบริโภค การศึกษา และการใช้พลังงานในระดับต่ำ
3. กระบวนการกลายเป็นเมืองนำเอาประชากรจำนวนมหาศาลเข้ามาเกี่ยวข้อง กระบวนการย้ายถิ่นเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้นเมืองจึงได้รับอิทธิพลจากการย้ายถิ่นเป็นประเด็นสำคัญ
4. อัตราการพัฒนาอุตสาหกรรมมีความล่าช้ากว่าการพัฒนาเมือง
5. สภาพแวดล้อมภายในตัวเมืองดีกว่าในชนบทอย่างเห็นได้ชัด
6. มีแหล่งชุมชนแออัดเกิดขึ้นอย่างทั่วไป บางครั้งจะเห็นว่าการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราวอยู่ในเขตเมือง
7. สภาพทางสังคม-การเมืองมีความอ่อนไหวสูง เนื่องจากความมุ่งหวังในการเปลี่ยนแปลงชีวิตให้ดีขึ้น ระบบการเมืองที่มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ในส่วนกลางอย่างเด่นชัด

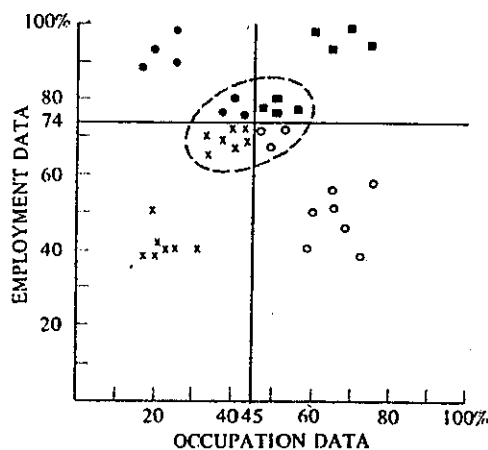
บทบาทและหน้าที่ของเมือง

มีความพยายามที่จะจำแนกประเภทของเมืองตามบทบาทหน้าที่ของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่พัฒนาแล้ว ดังจะเห็นได้จาก Herbert and Thomas (1982) ได้เสนอแนะว่าหน้าที่ของเมืองโดยภาพรวมว่ามี 3 ประการ คือ เป็นศูนย์กลางการกระจายสินค้า (distribution) เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยน (exchange) และเป็นศูนย์กลางการตลาด (marketing) ทั้งนี้ McGee (1977) ได้พิจารณาถึงการลงทุนภายในเมืองว่ามีความผูกพันกับองค์ประกอบการลงทุน 2 ลักษณะ คือ การพึ่งพาทุน (capital intensive sectors) หรือที่เรียกว่าภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ (modern sectors) และการพึ่งพาแรงงาน (labour intensive sectors) หรือที่เรียกว่า ภาคเศรษฐกิจตลาดแรงงาน (bazaar sectors)

ก่อนหน้านี้ Harris and Ullman (1945) ได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของเมืองไว้ 3 ประเภท คือ ย่านกลาง (central place) เป็นเมืองที่สามารถให้บริการแก่พื้นที่รอบๆ ได้อย่างกว้างขวาง เมืองคมนาคมขนส่ง

(transportation cities) เป็นเมืองที่เป็นจุดพักสินค้า โดยทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมกิจกรรมในระดับภูมิภาค และเมืองที่มีองค์ประกอบเฉพาะอย่าง (specialized-function cities) เป็นเมืองที่มีกิจกรรมโดดเด่นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะ อย่างไรก็ดี Yeates and Garner (1976) กล่าวว่า เมื่อเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น ทำให้กิจกรรมภายในเมืองมีความหลากหลายขึ้น จึงเป็นการยากที่จะจำแนกบทบาทหน้าที่ของเมืองให้ชัดเจน ซึ่งเรื่องนี้ Harris (1943) ได้ทำการศึกษาในสหรัฐอเมริกา ด้วยการพิจารณาจำนวนแรงงานในภาคการผลิตต่างๆ ทำให้พอจำแนกเมืองได้ 10 ประเภท คือ เมืองอุตสาหกรรมประเภทที่ 1 เมืองอุตสาหกรรมประเภทที่ 2 เมืองการค้าปลีก เมืองคมนาคมขนส่ง เมืองพักอาศัยวัยชรา เมืองค้าส่ง เมืองแยกส่วน เมืองเหมืองแร่ เมืองมหา-วิทยาลัย และเมืองการเมืองการปกครอง

วิธีการจำแนกบทบาทหน้าที่ของเมืองได้รับการพัฒนาสูงขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นได้จาก Nelson (1955) และ Maxwell (1965) โดย Nelson ได้ใช้วิธีการทางสถิติในการจำแนกเมือง 897 เมืองในสหรัฐอเมริกา ทำให้สามารถจำแนกและระบุความเข้มข้นของกิจกรรมต่างๆ ภายในเมืองได้ โดยค่าทางสถิติที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์ คือ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (arithmatic mean $\bar{X}$) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) ส่วน Maxwell พยายามจำแนกด้วยมาตรการ 3 มาตรการ คือ องค์ประกอบความโดดเด่นของเมือง (city's dominant functions) องค์ประกอบที่เป็นที่แน่ชัด (distinctive functions) และดัชนีความเป็นการเฉพาะเจาะจง (index of specialization) สำหรับประเทศไทยนั้น Pongprayoon (2532) ได้ใช้ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของอาชีพของประชากรในการจำแนกหน้าที่ของเมืองในประเทศไทยได้ 7 ประเภท ประกอบด้วย เมืองเหมืองแร่ เมืองอุตสาหกรรมเมืองการก่อสร้าง เมืองสาธารณูปโภค เมืองศูนย์กลางการคมนาคม และเมืองศูนย์กลางการเงินธนาคารประกันภัยและธุรกิจจัดสรรที่ดิน

ภาพที่ 1.1 กลุ่มของเมืองที่มีองค์ประกอบคล้ายคลึงกัน

หากวัตถุประสงค์การจำแนกเมืองให้เป็นกลุ่มตามองค์ประกอบของเมืองนั้น พิจารณาจากโครงสร้างองค์ประกอบที่เหมือนกันมากที่สุดมากกว่าที่จะพิจารณาถึงองค์ประกอบที่โดดเด่นของเมืองแล้ว วิธีการทั้งของ Harris, Nelson และ Maxwell น่าจะไม่เหมาะสมเท่าใดนัก ทั้งนี้เนื่องจากวิธีการทั้งสามทำให้องค์ประกอบที่สำคัญบางอย่างหายไป และ/หรืออาจซ่อนเร้นหลุดรอดการพิจารณาได้ ดังจะเห็นได้จากภาพที่ 1 ที่แสดงกลุ่มของเมืองไว้ 5 กลุ่ม ทั้ง ๆ ที่พิจารณาเพียงแค่ 2 องค์ประกอบเท่านั้นเอง วิธีการที่ Yeates and Garner (1976) ได้เสนอแนะไว้ คือ การวิเคราะห์องค์ประกอบ (factor analysis)

กรรมวิธีขั้นตอนการวิเคราะห์ที่พิจารณาแสดงไว้เป็นลำดับในภาพที่ 1 ซึ่งเป็นการข้อมูลให้อยู่ในรูป $m \times n$ matrix โดยพิจารณาจากค่าสัมประสิทธิ์ 2 ตัวด้วยกัน คือ

1. สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (correlation coefficients) เป็นค่าที่แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวแปรที่นำเข้ามาใช้ในการวิเคราะห์ นั่นหมายความว่า หากสัมประสิทธิ์นี้มีค่าสูงย่อมแสดงถึงว่าองค์ประกอบภายในเมืองมีความเหมือนกันคล้ายคลึงกันมาก ในทางตรงกันข้าม หากสัมประสิทธิ์นี้มีค่าต่ำแสดงว่าองค์ประกอบภายในเมืองไม่เหมือนกัน

2. ค่าคะแนนองค์ประกอบ (factor scores) ในการวิเคราะห์สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์นั้นเป็นการหาความไม่เป็นอิสระต่อกันของตัวแปรต่าง ๆ ดังนั้นการที่ตัวแปรมีความสัมพันธ์กันแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ภายในเมือง ค่าคะแนนองค์ประกอบเป็นอีกค่าหนึ่งที่มีความสำคัญในฐานะเป็นการแสดงถึงมิติหรือองค์ประกอบของเมือง

มีตัวอย่างการวิเคราะห์เพื่อหาองค์ประกอบของเมืองในสหรัฐอเมริกาของ Berry (1972) และในแคนาดาของ Ray and Murdie (1972) ดังข้อมูลที่เสนอไว้ในตารางที่ 1.1 และ 1.2 ทั้งนี้โดยสรุปแล้ว พบว่าเมืองในสหรัฐอเมริกามีองค์ประกอบที่สำคัญ 14 องค์ประกอบ ที่สำคัญที่สุดได้แก่ องค์ประกอบเกี่ยวกับลำดับขนาด องค์ประกอบสภาพทางสังคมเศรษฐกิจ องค์ประกอบชั้นชีวิตในครอบครัว และองค์ประกอบฐานเศรษฐกิจในเมือง ส่วนในแคนาดานั้นองค์ประกอบที่สำคัญจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะทางภูมิภาค และวัฒนธรรม

สำหรับในประเทศไทยนั้น ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (2536) ได้นำข้อมูลจากการสำมะโนประชากรมาทำการวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบของเมืองในประเทศไทย พบว่าการเจริญเติบโตของเมืองต่างๆ ในปี พ.ศ. 2533 จำนวน 130 เมืองนั้น มีความสัมพันธ์กับการเกิดเมืองในอดีต และมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นที่รวมกิจกรรมต่างๆ อันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ทั้งในพื้นที่ตัวเมืองเองและพื้นที่รอบๆ องค์ประกอบที่ถือเป็นระบบย่อยของเมืองนั้น ฉัตรชัย พงศ์ประยูร แบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบคือ

1. องค์ประกอบต่างๆ ของเมือง อันได้แก่ ขนาด พื้นที่ ประชากร โครงสร้างทางเศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคม

2. องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม คือรูปแบบปฏิสัมพันธ์ของเมือง พิจารณาจากการเคลื่อนไหวของประชากร การส่งผ่านข่าวสารข้อมูล การแลกเปลี่ยนสินค้า ตลอดจนการลงทุนพัฒนาเมืองในรูปแบบต่างๆ

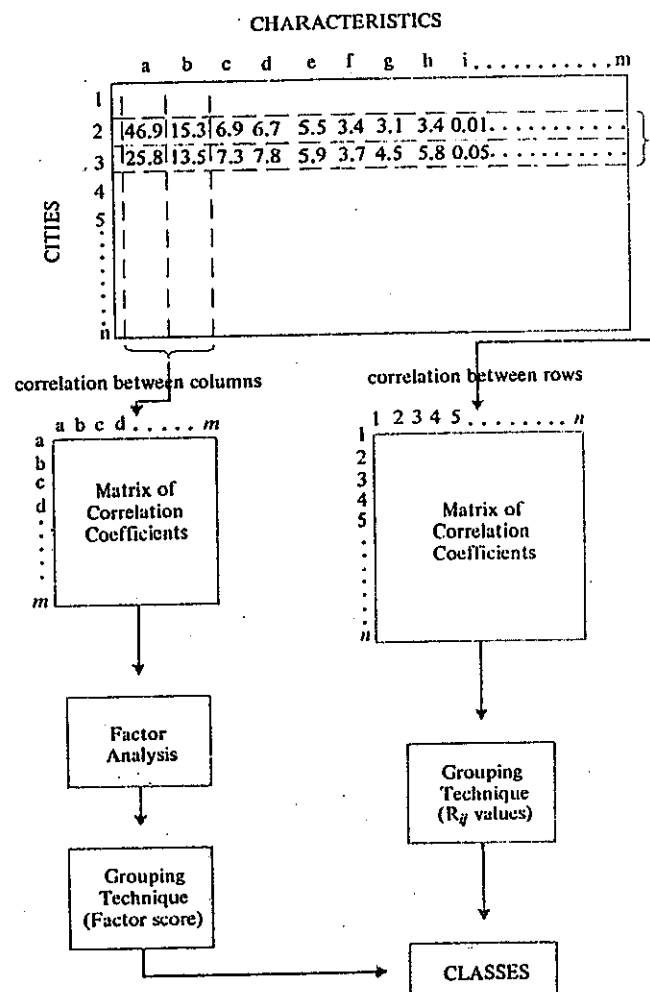
3. องค์ประกอบด้านปฏิสัมพันธ์ คือ การตอบโต้ต่อความเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นอันจะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของเมือง

ที่สำคัญอย่างมาก คือการพิจารณาเมืองในฐานะตลาดการค้าผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเรื่องนี้ วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2535) ได้กล่าวถึงศูนย์การค้าทางการเกษตร (agricultural market) ว่าเป็นแหล่งย่านกลางที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการด้านการตลาดให้กับสินค้าทางการเกษตร ซึ่งประกอบด้วยรวบรวมผลผลิต การจัดชั้นคุณภาพผลผลิต การกำหนดและควบคุมราคา การแลกเปลี่ยนสินค้า รวมถึงการอำนวยความสะดวกทางด้านการตลาดต่างๆ ด้วย สำหรับสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2528) ได้แบ่งประเภทของตลาดศูนย์กลางการค้าสินค้าเกษตร โดยพิจารณาจากระดับตลาดและประเภทของพ่อค้าในตลาด ได้ 3 ประเภท คือ

1. ตลาดท้องถิ่น ตลาดประเภทนี้ตั้งอยู่ในแหล่งผลิตสินค้าการเกษตร จัดเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตขั้นต้น มีขนาดเล็กทำให้มีภาวะการแข่งขันน้อย

2. ตลาดท้องถิ่นในระดับอำเภอและจังหวัด มีขนาดใหญ่ปริมาณการซื้อขายมาก รวมถึงมีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการตลาดค่อนข้างสมบูรณ์ นับเป็นแหล่งกระจายข่าวสารข้อมูลทางการค้าที่สำคัญของเกษตรกร และเป็นตลาดที่มีอิทธิพลในการกำหนดราคาสินค้าทางการเกษตรที่สำคัญ

3. ตลาดปลายทาง มีลักษณะเด่นในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรจากทุกภูมิภาคของประเทศ มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการตลาดครบ และมีอิทธิพลต่อการกำหนดราคาผลผลิตทางการเกษตรภายในประเทศ อีกทั้งเป็นแหล่งข่าวสารข้อมูลการค้าที่สำคัญที่สุดที่มีการแข่งขันและโครงสร้างที่ซับซ้อนมาก

ภาพที่ 1.2 flow chart แสดงกระบวนการในการวิเคราะห์องค์ประกอบของเมือง

ตารางที่ 1.1 มิติพื้นฐานแสดงองค์ประกอบพื้นฐานของเมืองในแคนาดา และสหรัฐอเมริกา 1960-1961

	แคนาดา	สหรัฐอเมริกา
จำนวนเมือง	113	1,762
เกณฑ์การเลือกเมือง	เมืองทั้งหมดที่มีประชากร มากกว่า 10,000 คน ปี ค.ศ.1961	เมืองทั้งหมดที่มีประชากร มากกว่า 10,000 คน ปี ค.ศ.1960
จำนวนตัวแปร	84	97
ประเภทของตัวแปร		
ตัวแปรทางเศรษฐกิจ	35	56
ตัวแปรที่อยู่อาศัย	3	12
ตัวแปรทางประชากรศาสตร์	11	17
ตัวแปรทางสังคม	32	12
ตัวแปรเกี่ยวกับที่ตั้ง	3	0
องค์ประกอบหลักของเมือง	ความแตกต่างของภาษา อังกฤษ-ฝรั่งเศส เมืองทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ความแตกต่างของเหมือง แร่กับการบริการในฐานะทาง เศรษฐกิจ ศูนย์กลางที่เจริญเติบโต หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมืองที่มีลักษณะกลุ่มชน เป็นBritish Columbia เมืองที่มีอุตสาหกรรมเป็น พื้นฐาน ความเป็นเมืองมหานคร แห่งชาติพันธุ์ ความแตกต่างของ ศูนย์กลางกับบริเวณรอบ ๆ	องค์ประกอบเกี่ยวกับลำดับขนาด สถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ ชั้นต่าง ๆ ของชีวิตในครอบครัว ประชากรผิวสีอื่นที่ไม่ใช่สีขาว การขยายตัวของประชากรปัจจุบัน ฐานะทางเศรษฐกิจในเมือง มหาวิทยาลัย การขยายตัวของแรงงานในปัจจุบัน ฐานะทางเศรษฐกิจในด้านอุตสาหกรรม สัดส่วนของแรงงานสตรีในตลาดแรงงาน ฐานะทางเศรษฐกิจในกิจกรรมเฉพาะอย่าง ฐานะทางเศรษฐกิจในภาคบริการ ฐานะทางเศรษฐกิจในด้านการทหาร ฐานะทางเศรษฐกิจในด้านเหมืองแร่ จำนวนผู้ขายวัยชราที่อยู่ในตลาดแรงงาน
ความแปรปรวนที่สามารถอธิบายได้	70 %	77 %

ตารางที่ 1.2 องค์ประกอบที่ถูกเลือกใช้แสดงคุณลักษณะของเมืองในแคนาดา ปี ค.ศ.1951 และ 1961

ตัวแปรทางประชากร

ร้อยละของสตรีที่มีอายุระหว่าง 15-39 ปี
 ร้อยละของประชากรรวมที่มีอายุ 14 ปี และต่ำกว่านี้
 ร้อยละของประชากรรวมที่มีเชื้อสายเป็นฝรั่งเศส
 จำนวนประชากรชายต่อประชากรสตรี 100 คน
 จำนวนผู้อพยพจากต่างชาติในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา

ตัวแปรทางสังคม

ความหนาแน่นของประชากรในเขตเมือง
 ร้อยละของบ้านที่มีผู้อาศัยอยู่คนเดียว
 ร้อยละของบ้านที่อยู่กันยาวนานกว่า 10 ปี
 ร้อยละของบ้านที่มีความต้องการปรับปรุงซ่อมแซม
 ค่ามัธยฐานของความนิยมในด้านที่อยู่อาศัย
 ร้อยละของคนที่ได้รับค่าจ้างมากกว่า \$4,000 ต่อปี

ตัวแปรทางเศรษฐกิจ

ร้อยละของประชากรรวมที่มีงานทำ
 ร้อยละของแรงงานรวมในภาคอุตสาหกรรมพื้นฐาน
 ร้อยละของแรงงานในภาคอุตสาหกรรมสิ่งทอ และเสื้อผ้า
 ร้อยละของแรงงานในภาคอุตสาหกรรม
 ร้อยละของแรงงานที่ประกอบธุรกิจส่วนตัว การจัดการ และ

วิชาชีพ

ตัวแปรเกี่ยวกับที่ตั้ง

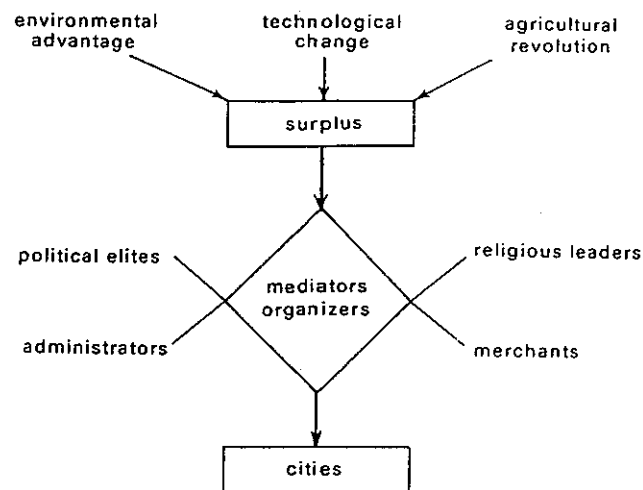
ระยะทางถึงศูนย์กลางมหานครที่ใกล้ที่สุด
 มีท่าเรือ (มี/ไม่มี)
 อยู่ในระบบโครงข่ายเส้นทางรถไฟ (อยู่/ไม่อยู่)
 จำนวนเมืองที่อยู่โดยรอบในรัศมี 100 ไมล์
 จำนวนทางหลวงที่ตัดผ่าน

การพัฒนาเมืองเพื่อวัตถุประสงค์การกระจายความเจริญ

การนำเอาแนวความคิดในการพัฒนาเมืองเพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการกระจายความเจริญออกสู่พื้นที่รอบ ๆ นั้น Francois Perroux (1950) ได้พัฒนาแนวความคิดนี้ขึ้นมา หรือที่เรียกกันอย่างคุ้นเคยว่า ทฤษฎีเมืองหลัก (growth pole theory) โดยที่ Perroux มีความเห็นว่าการพัฒนาจะไม่ได้เกิดทุก ๆ แห่งอย่างเท่าเทียมกัน แต่จะปรากฏขึ้นมาตรงศูนย์กลางหรือขั้วที่มีศักยภาพทั้งในการดึงดูด (centripetal force) และการขับเคลื่อนออก (centrifugal force) จากแนวความคิดของ Perroux ได้นำไปสู่การปรับปรุงแนวความคิดของนักพัฒนาอีกอย่างน้อย 3 กลุ่ม ประกอบด้วย Hirschman (1958) ผู้ที่ให้ความสำคัญต่อผลที่จะเกิดอย่างไม่สมดุลจากการพัฒนา นั่นคือผลกระทบก้าวหน้าและผลกระทบย้อนหลัง (forward and backward linkage) Midal (อ้างใน Hansen, 1981) ได้พิจารณาถึงความเสียเปรียบของภูมิภาคที่ถูกดึงดูดทรัพยากรจนเป็นเหตุให้การพัฒนาพื้นที่เหล่านั้นเป็นไปในลักษณะไม่สมดุล Midal จึงเสนอแนะว่า การพัฒนาเมืองหลักควรจัดการในระดับที่กว้างเพื่อลดความแตกต่างระหว่างพื้นที่และทำให้เกิดความเสมอภาคกันในอนาคต และ Friedmann (1966)

โดยแบบจำลองของเขาให้ความสำคัญของการพัฒนาการที่ยาวนานของการเป็นเมืองที่จะเป็นส่วนของการกระจายความเจริญออกสู่ภูมิภาคที่ด้อยโอกาส ทั้งนี้มีขั้นตอนของการพัฒนาศูนย์กลางอยู่ 4 ขั้นตอน คือ ขั้นก่อนอุตสาหกรรม ขั้นการเปลี่ยนแปลงชั้นอุตสาหกรรม และขั้นพินอุตสาหกรรม

จากแนวความคิดในการพัฒนาเมืองหลักนี้เป็นที่กล่าวขานกันว่า แนวความคิดของ Friedmann เป็นแนวความคิดที่ได้รับความนิยมมากที่สุด Johnson (1971) มีความเห็นว่าจะต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเมืองที่มีขนาดเล็ก เพราะว่าเมืองเล็กจำเป็นต้องการกระจายความเจริญออกสู่ชนบท ทั้งนี้หากพิจารณาตามแนวความคิดแห่งกลาง (central place theory) ประกอบกับแนวความคิดเมืองหลักแล้ว เมืองเล็กจะเป็นศูนย์กลางพลวัตในการพัฒนาชนบทที่มีการกระจายความเจริญลงไปตามลำดับคีย์ของเมือง โดยสอดคล้องกันกับเรื่องนี้ Richardson (1982) และ Herbert and Thomas (1982) ได้เสนอแนวความคิดในการพัฒนาเมืองที่เป็นศูนย์กลางการผลิตที่มีส่วนเกิน โดย Richardson ได้เสนอแนะว่า การพัฒนาศูนย์กลางทางการเกษตร (agropolitan development) นั้นมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นศูนย์กลางที่มีหน้าที่แบบพึ่งพาตนเองได้ในชนบท ขณะที่ Herbert and Thomas ได้นำเสนอแบบจำลองเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผลผลิตส่วนเกินที่มีต่อการพัฒนากลายเป็นเมือง

Urban origins: surplus to city, a schematic representation of ways in which surplus occurs and may lead to cities

ภาพที่ 1.3 การกลายเป็นเมืองของศูนย์กลางที่มีผลผลิตส่วนเกิน

จากวรรณกรรมปริทัศน์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ผู้วิจัยจะได้ใช้เป็นแบบแผนในการวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบการพัฒนาเมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตรในภาคเหนือตอนล่าง” ต่อไป

❑ ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบการพัฒนาศูนย์กลางการค้าทางการเกษตรในภาคเหนือตอนล่าง” นี้ใช้ข้อมูล 2 ประเภท คือ ข้อมูลที่เก็บรวบรวมโดยคณะนักวิจัย และข้อมูลที่ได้จากแหล่งข้อมูลอื่นที่ทำการเก็บรวบรวมไว้แล้ว อันประกอบด้วย รายงาน เอกสาร สถิติต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนการทำการวิจัย 7 ขั้นตอน คือ

1. การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น
2. การออกแบบและทดสอบเครื่องมือ
3. การเก็บรวบรวมข้อมูลสนาม
4. การนำข้อมูลเข้าสู่ระบบเพื่อการคำนวณ
5. การวิเคราะห์และตีความ
6. การรายงานผลการวิเคราะห์ข้อมูล
7. การนำเสนอรายงานผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นรายงานขั้นสมบูรณ์

ทั้งนี้โดยใช้เทคนิควิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูล 3 แบบ คือ principle component technique factor analysis, และ descriptive techniques

❑ พื้นที่ศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกเมืองในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ จำนวน 45 เมือง จากเมืองทั้งสิ้น 59 เมือง ในพื้นที่ 9 จังหวัด คือ กำแพงเพชร นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก เพชรบูรณ์ สุโขทัย อุตรดิตถ์ และอุทัยธานี

❑ นิยามศัพท์

1. เมือง (urban places) หมายถึง เขตชุมชนที่มีการประกอบกิจกรรมของมนุษย์หนาแน่นหลากหลายเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน ในกรณีการวิจัยครั้งนี้ ถือว่าเขตสุขาภิบาลขึ้นไปเป็นชุมชนเมือง
2. ความเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นในระดับย่อย (micro-level centers) หมายถึง ศักยภาพ ความสามารถในการกลายเปลี่ยนเมืองของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ถือได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความสำคัญรองลงมาจากชุมชนเมืองที่จัดรูปการปกครองแบบเทศบาลเมือง ที่จัดอยู่ในระดับย่อยของภูมิภาค
3. เมืองศูนย์กลางการค้าทางการเกษตร (agricultural market centers) หมายถึง ศูนย์กลางชุมชนสุขาภิบาลที่มีบทบาทหน้าที่แบบพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยมีความสำคัญเป็นจุดรวมกิจกรรมการค้าของผลผลิตส่วนเกินที่มีอยู่ในพื้นที่ชนบทโดยรอบ อีกทั้งเป็นแหล่งกระจายสินค้าอุปโภคบริโภคให้กับพื้นที่ชนบทดังกล่าว

❑ อุปกรณ์การวิจัย

อุปกรณ์ที่จำเป็นต้องการวิจัย

- 1) แผนที่ภูมิประเทศ มาตรฐาน 1: 50,000 จำนวน 200 ระวัง
- 2) แผนที่ตัวเมือง มาตรฐาน 1: 3,000 จำนวน 45 ระวัง
- 3) ภาพถ่ายทางอากาศ มาตรฐาน 1: 15,000 จำนวน 100 ภาพ
- 4) เครื่องบันทึกเทปติดตัว จำนวน 1 เครื่อง
- 5) โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิเคราะห์เชิงปริมาณ

อุปกรณ์ที่มีอยู่แล้ว

- 1) คอมพิวเตอร์ 80486 DX2 พร้อมเครื่องพิมพ์ผล
- 2) กล้องมองภาพสามมิติแบบพกพา
- 3) ชุดเครื่องเขียนแผนที่